

Әлеуметтік-тұрмыстық құзыреттілік: Ерекше қажеттілігі бар балаларды қоғамға интеграциялау жолдары

ЖАРИЯЛАНДЫ
27.04.2026

СІЛТЕМЕ
<https://bilimger.kz/188406/>

Мұхтар Айнұр Мақсатқызы

Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды ұлттық зерттеу университеті, студент

Арбабаева Арай Толеуовна

Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды ұлттық зерттеу университеті, арнайы және инклюзивті білім беру кафедрасының аға оқытушысы, ф.ғ.к.

Аңдатпа. Бұл мақалада білім алуда ерекше қажеттіліктері бар балалардың әлеуметтік-тұрмыстық құзыреттілігін қалыптастырудың маңыздылығы мен оларды қоғамға интеграциялау жолдары қарастырылады. Әлеуметтік-тұрмыстық бағдарлау және заттық-тәжірибелік әрекет баланың дербес өмір сүру дағдыларын дамытудың негізгі құралы ретінде сипатталады. Зерттеу барысында арнайы педагогикалық әдістерді жүйелі қолдану нәтижесінде балалардың өзін-өзі күту, қоршаған ортада бағдарлану және коммуникативтік дағдыларының жақсаратыны негізделген.

Кілт сөздер: әлеуметтік-тұрмыстық құзыреттілік, ерекше қажеттіліктер, интеграция, заттық-тәжірибелік әрекет, әлеуметтік бағдарлау, дербестік.

Білім алуда ерекше қажеттіліктері бар балаларды қоғамға бейімдеу — қазіргі арнайы педагогиканың ең өзекті мәселелерінің бірі. Баланың әлеуметтік ортада өз орнын табуы оның тек академиялық біліміне емес, ең алдымен күнделікті тұрмыста қажетті дағдыларды қаншалықты меңгергеніне байланысты. Әлеуметтік-тұрмыстық құзыреттілік — бұл баланың өзін-өзі күтуіне, басқа адамдармен қарым-қатынас жасауына және қоғамдық нормаларға сәйкес әрекет етуіне мүмкіндік беретін қабілеттер жиынтығы.

Ерекше балалардың даму тарихы мен оларды оқыту әдістемесі күрделі жолдан өткен. Массаждың немесе физикалық әсер етудің нейрофизиологиялық маңызы секілді, әлеуметтік дағдыларды қалыптастыру да жүйке жүйесінің қызметімен тығыз

байланысты. Сөйлеу процесі секілді, әлеуметтік мінез-құлық та ми қыртысымен реттелетін күрделі шартты рефлексстер тізбегі болып табылады. А.Р. Лурияның зерттеулерінде көрсетілгендей, кез келген күрделі функционалдық жүйе үйлесімділікті талап етеді. Демек, баланы тұрмыстық заттарды қолдануға үйрету — оның сенсомоторлық интеграциясын жақсартып, ми мен іс-әрекет арасындағы байланысты нығайтады.

Заттық-тәжірибелік әрекет — ерекше балалардың танымдық белсенділігін арттырудың басты құралы. Бұл процесс барысында бала заттардың физикалық қасиеттерін (пішіні, көлемі, түсі) танып қана қоймай, олардың қоғамдық маңызын түсінеді. Мысалы, асхана құралдарын қолдану, киім ілгішті пайдалану немесе гигиеналық заттармен жұмыс істеу арқылы баланың ұсақ моторикасы мен қозғалыс үйлесімділігі дамиды.

Логомассаж барысында рецепторлардың белсендірілуі сезімталдықты арттыратыны сияқты, заттық әрекеттер де баланың тактильді және проприоцептивті қабылдауын жақсартады. Бұл әсіресе дизартрия немесе басқа да нейрофизиологиялық бұзылыстары бар балалар үшін маңызды, себебі олардың қимыл-қозғалыс бағдарламалары дұрыс қалыптаспаған.

Сенсомоторлық даму және рецепторлық байланыс: Заттық әрекеттер барысында баланың қолындағы тактильді және проприоцептивті рецепторлар белсенді түрде жұмыс істейді. Мәселен, түрлі текстуралы заттармен (тегіс, бұдыр, жұмсақ, қатты) жұмыс істеу кезінде афференттік жүйке талшықтары арқылы миға үздіксіз сигналдар беріледі. Бұл нейрофизиологиялық тұрғыдан ми мен перифериялық аппарат арасындағы кері байланысты нығайтып, баланың өз қозғалысын сезінуіне және бақылауына мүмкіндік береді.

Бұлшықет синергиясын қалыптастыру: Кез келген тұрмыстық әрекет (түйме қадау, қасық ұстау, киім бүктеу) бірнеше бұлшықет топтарының үйлесімді жұмысын талап етеді. Заттық-тәжірибелік әрекеттер арқылы балада бұлшықет синергиясы қалыптасады, бұл әсіресе дизартрия белгілері бар балалар үшін өте маңызды. Мұндай жаттығулар бұлшықет тонусын қалыпқа келтіріп, қимыл-қозғалыс дәлдігін арттырады.

Қан айналымы мен тіндер трофикасын жақсарту: Белсенді заттық әрекеттер (мысалы, құммен, ермексазбен жұмыс немесе конструктор құрастыру) қолдың ұсақ бұлшықеттеріндегі қан тамырларын кеңейтіп, жергілікті қан айналымын күшейтеді. Бұл үдеріс бұлшықет тіндерінің оттегімен қамтамасыз етілуін жақсартып, олардың жұмыс қабілетін арттырады және тез шаршағыштықтың алдын алады.

Интеграциялық мүмкіндіктер: Заттық-тәжірибелік әрекеттің басты интеграциялық рөлі — баланың «мен өзім істей аламын» деген сенімділігін қалыптастыруында. Бала заттармен манипуляция жасау арқылы тек физикалық еңбекті ғана емес, сонымен бірге:

Сөйлеу процесінің моторлық компоненттерін дамытады;

Мидың сөйлеу орталықтарының белсенділігін жанама түрде арттырады;

Күрделі функционалдық жүйелердің (көру-есту-қимыл) үйлесімділігін қамтамасыз етеді.

Осылайша, заттық-тәжірибелік әрекет баланың нейрофизиологиялық дамуын жеделдетіп, оның қоғамдағы дербестік деңгейін жаңа сатыға көтереді

Қоғамға интеграциялаудың тиімді жолдары

Ерекше қажеттілігі бар балаларды қоғамға интеграциялау келесі бағыттар бойынша жүзеге асырылады: Өзін-өзі күту дағдылары: Киіну, тамақтану, жеке гигиенаны сақтау. Бұл баланың басқаларға тәуелділігін азайтады. Коммуникативтік бағдарлау: Қоғамдық орындарда (дүкен, көлік, емхана) қарым-қатынас орнату мәдениетін қалыптастыру. Мұнда сөйлеу тілінің анықтығы мен дыбыс айту сапасы үлкен рөл атқарады. Еңбекке баулу: Қарапайым тұрмыстық еңбек түрлеріне қатысу арқылы жауапкершілік сезімін дамыту. Қаржылық сауаттылық: Ақшамен есеп айырысуды, заттардың құнын түсінуді модельдеу ойындары арқылы үйрету.

Тәжірибе көрсеткендей, жүйелі түрде жүргізілген әлеуметтік-тұрмыстық сабақтар балалардың өзіне деген сенімін арттырып, олардың әлеуметтік белсенділігін жоғарылатады.

ЕБҚ балаларды қоғамға интеграциялау процесінде тек механикалық жаттығулар емес, баланың ішкі психологиялық дайындығы мен когнитивті функцияларын дамыту шешуші рөл атқарады. Осы орайда келесі бағыттарды ескеру қажет:

1. Моторлық бағдарламалау және сериялық ұйымдастыру: Сөйлеу де, тұрмыстық әрекет те (мысалы, түйме қадау немесе шай демдеу) белгілі бір қимылдар тізбегінен тұрады. Нейропедагогика тұрғысынан бұл — праксис. Бала заттық-тәжірибелік әрекеттер арқылы қимылдардың реттілігін (сериясын) құруды үйренеді. Бұл дағды кейіннен сөйлеудің моторлық деңгейіне ауысады: дыбыстарды буынға, буындарды сөзге тізбектеу қабілеті жақсарады. Демек, қолымен жұмыс істеген баланың миы сөйлем құраудың «моторлық жоспарын» да қатар дамытады.
2. Визуалды қолдау және әлеуметтік сценарийлер (Social Stories): Интеграцияның сәтті болуы баланың мазасыздық деңгейіне байланысты. Ерекше балаларға бейтаныс ортада (дүкенде, көлікте) өзін ұстау алгоритмін алдын ала визуалды схемалар немесе пиктограммалар арқылы көрсету — әлемді «болжамды» етеді. Бұл когнитивтік тірек баланың коммуникацияға түсуіне психологиялық кедергілерді жояды.
3. Кері инклюзия және әлеуметтік имитация: Интеграция — екіжақты процесс.

Бала тек ортаны танып қана қоймай, ортаның реакциясын да сезінеді. Сондықтан педагогикалық жолдардың бірі — «кері инклюзия», яғни дамуы қалыпты құрдастарын ерекше балалардың іс-әрекетіне тарту. Бұл жерде «айналы нейрондар» механизмі іске қосылады: бала құрдастарының әлеуметтік мінез-құлқын көру арқылы оны бейсаналы түрде қайталап, әлеуметтік нормаларды тезірек меңгереді.

4. Отбасымен серіктестік — интеграцияның кепілі: Мектепте немесе орталықта қалыптасқан құзыреттілік үйде бекітілмесе, интеграция процесі үзіледі. Сондықтан ата-аналарға баланың «өзі істей алатын» әрекеттеріне кедергі келтірмеуді (гиперопекадан арылуды) үйрету маңызды.

Қорытындылай келе, әлеуметтік-тұрмыстық құзыреттілік — ерекше баланың тәуелсіз өмірінің іргетасы. Логомассаж артикуляциялық аппараттың жұмысын жақсартса, әлеуметтік бағдарлау баланың бүкіл өмірлік жүйесін үйлесімге келтіреді. Баланың жүйке-бұлшықет байланысын нығайту мен оны практикалық әрекетке баулу — қоғамға интеграциялаудың ең қысқа әрі тиімді жолы. Мақсатты түрде ұйымдастырылған оқу үдерісі ерекше қажеттілігі бар балалардың әлеуметтік ортада жатсынбай, өз бетінше өмір сүруіне толық мүмкіндік береді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Выготский Л. С. Основы дефектологии. — СПб.: Лань, 2003. — 654 с. (Баланың әлеуметтік компенсациясы мен дамуы туралы іргелі еңбек).
2. Лурия А. Р. Основы нейропсихологии. Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. — М.: Издательский центр «Академия», 2003. — 384 с. (Функционалдық жүйелер мен мидың жұмысын негіздеу үшін).
3. Назарбаева Р. А. Инклюзивті білім беру: теориясы мен практикасы. — Алматы: Ғылым, 2015. (Қазақстандағы инклюзияның дамуы бойынша)
4. Малер А. Р. Социальное воспитание и обучение детей с отклонениями в развитии: Практическое пособие. — М.: Аркти, 2000. — 124 с. (Әлеуметтік-тұрмыстық бағдарлау әдістемесінің негізі)
5. Грей К. Социальные истории: Книга социальных историй. — М.: Теревинф, 2011. — 352 с. (Визуалды қолдау мен әлеуметтік сценарийлер бөлімі үшін).
6. Кұлжабаева Г. С. Ерекше білім беруді қажет ететін балаларды психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу. — Нұр-Сұлтан, 2020. (Арнайы педагогикалық әдістер бойынша).
7. Бейсенбаева А. А. Заттық-тәжірибелік әрекеттер арқылы баланың моторикасын дамыту әдістері // Педагогика және психология журналы. — 2019. — №4. — 45-52 бб.

ҚМ АА Куәлік нөмірі: **KZ45VPY00102718** — ҚР Мәдениет және Ақпарат министрлігі

© 2026 **Bilimger.kz** Ақпараттық-танымдық білім порталы. Барлық мазмұн авторлық құқықпен қорғалған.